

**SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE**
Series C
Institute of Languages and Humanities
5 (1999)

**KOMPENSAČNÍ ÚSTŘEDÍ A ÚSTAV PRO ZEMĚDĚLSKÝ
PRŮMYSL A OBCHOD - DVA NEÚSPĚŠNÉ POKUSY
O PODPORU VÝVOZU V LETECH SVĚTOVÉ
HOSPODÁŘSKÉ KRISE**

Tomáš Jiránek
Ústav jazyků a humanitních studií Univerzity Pardubice

ÚVOD

Zahraniční obchod a zejména vývoz hrál v hospodářství meziválečného Československa významnou úlohu. Tato skutečnost, vycházející z předního postavení českých zemí v ekonomice bývalého Rakouska - Uherska, se stala předmětem již mnoha odborných pojednání, ať již soudobých autorů, nebo v pozdější době historiků, kteří mohli otázku zhodnotit s potřebným odstupem.¹⁾ Méně pozornosti bylo dosud věnováno otázce organizace a podpory vývozu v době první ČSR,²⁾ která skýtá poměrně široké možnosti pro další výzkum.

Podpora vývozu budila mezi československými národohospodáři, výrobci a obchodníky větší či menší pozornost podle toho, jaká byla právě celková hospodářská situace. V prvních letech po vzniku ČSR, kdy ještě působila poválečná krise a kdy nová republika teprve musela prosadit své jméno na mezinárodním trhu, se tato věc těšila značnému zájmu, tehdy také vznikla řada orgánů určených k podpoře zahraničního obchodu.³⁾ Po pominutí počátečních potíží nastalo pro československé hospodářství úspěšné období, vyplňující druhou polovinu 20. let. Téměř vše v zahraničním obchodu - určité dílčí těžkosti se samozřejmě průběžně objevovaly - šlo napohled poměrně dobře samo a žádná větší pomoc ze strany státu nebyla nezbytná. Z omylu všechny vyvedla světová hospodářská krise.

Tvrdé dopady hospodářské krise na přelomu 20. a 30. let na československé hospodářství byly již důkladně zpracovány,⁴⁾ proto se jimi nebudu podrobněji zabývat. Zaměřím se na podněty, které odtud vzešly pro zvýšení státní podpory vývozu.

Rozklad světového trhu v roce 1931 znamenal pro československé výrobce těžkou ránu. Vyváželi hlavně spotřební zboží, po němž v těžkých dobách klesala poptávka nejvíce, v náročnějších oborech jen stěží soupeřili s cizí konkurencí jak kvalitou, tak cenou. V posledních měsících roku 1931 a v roce následujícím utrpěl československý vývoz nejtěžší rány.⁵⁾ Pouze v tomto roce také zaznamenal československý zahraniční obchod pasivní bilanci. A právě rok 1932 se stal svědkem několika pokusů o zvýšení podpory vývozu, jež ovšem nedospěly k očekávaným výsledkům.

STÁT A PODPORA VÝVOZU

V druhé polovině 20. let se zdálo, že není nezbytně nutné, aby stát výrazněji zvyšoval svoji podporu vývozu nad míru do té doby obvyklou. To znamenalo, že zdánlivě mohlo postačovat zahraniční obchodněpolitické zpravodajství a propagace, zajišťované československými zastupitelskými úřady, a práce ministerstva obchodu na tomto poli, jež ovšem, jak se zdálo, věnovalo otázkám zahraničního obchodu méně pozornosti a méně peněz než ministerstvo zahraničí, které v dané záležitosti postupovalo důsledněji a zodpovědněji. S nástupem krise se však množily dříve ojedinělé hlasy poukazující na růst podpory vývozu v zahraničí, na nedostatečnost a roztržičnost československé exportní služby. Zejména pod nátlakem zájmových korporací a spolků, jakými byly obchodní a živnostenské komory a Ústřední svaz československých průmyslníků, se danou záležitostí začala důkladněji zabývat vláda a po více než roční práci předložila parlamentu návrh **zákonu o podpoře zahraničního obchodu**, který měl zahrnovat jednak otázku exportního ústavu, jednak otázku pojišťování vývozních úvěrů a státních záruk za tyto úvěry. Již přípravu osnovy zákona provázely spory o tři důležité otázky: zda se bude jednat o státní ústav, nebo jen ústředí již působících organizací zabývajících se vývozem, jak bude tento ústav financován a zda má převzít i pojišťování vývozních úvěrů. Ke shodě nakonec nedošlo a výsledkem bylo vypuštění paragrafů o exportním ústavu. Zákon o podpoře vývozu, schválený 16. července 1931,⁹⁾ se tak vztahoval pouze na otázku pojišťování vývozních úvěrů, a nejen díky tomu nenaplnil naděje do něj vkládané. Přípravné práce trvaly ještě poměrně dlouho a až v únoru 1932 mohl být zákon skutečně využit v praxi. Počáteční obrovský zájem postupně opadal, když vývozci zjistili, že pojištění není právě levné a celý proces je příliš složitý.

Vývozní ústav, tedy to hlavní, o co českoslovenští výrobci stáli, tak zůstal jen na papíře. Resoluce, kterou parlament odhlasoval jako dodatek k zákonu (*Budiž zřízen ústav pro zahraniční obchod se sekcemi průmyslovou a zemědělskou.*), nikoho k ničemu nezavazovala. Je třeba vzít v úvahu rovněž skutečnost, že možnosti státu byly v dané době díky neutěšené ekonomické situaci značně omezeny. Nutnost co nejvíce šetřit se odrazila i v neochotě zakládat nové instituce, na jejichž činnosti by se stát musel finančně podílet. Ve velmi těžkém roce 1932 to bylo zvlášť patrné, a proto z různých míst vzešly podněty, jež měly vést k podpoře vývozu jinou cestou.

ZEMĚDĚLSKÝ EXPORTNÍ ÚSTAV

Jedna z iniciativ pocházela poněkud překvapivě z části zemědělských kruhů.

Je známo, že CSR v meziválečném období patřila mezi státy víceméně soběstačné v oboru zemědělských výrobků. Zemědělští podnikatelé, kteří měli prostřednictvím agrární strany silný politický vliv, se úspěšně bránili dovozu tohoto zboží, čímž znesnadňovali hospodářskou spolupráci Československa s jeho malo-dohodovými spojenci i s dalšími převážně agrárními státy. Současně zemědělci nepříznivě pohlíželi na otázku podpory vývozu. Věděli, že uvedené agrární státy, pokud by se na jejich straně neměl stále více prohlubovat schodek vzájemné obchodní bilance s CSR, nemohou výměnou nabídnout téměř nic jiného než právě

zemědělské výroby. Spory mezi zemědělci a průmyslníky v této záležitosti se zejména v letech světové hospodářské krise dostaly do velmi vyhraněné polohy: *Veškerá varování průmyslu před soběstačnou politikou zemědělství zůstala nepovšimnuta, ba dokonce i na povolaných místech bylo průmyslníkům řečeno, aby buď přenesli svoje závody za hranice, anebo se přizpůsobili domácí spotřebě.*⁷⁾ Českoslovenští zemědělci nejen že se bránili konkurenčnímu dovozu, ale potřebovali i vyvázet. Silná zemědělská lobby v Československu již na počátku 20. let se dožadovala doplnění zahraniční zpravodajské služby se zřetelem na poměry zahraničních trhů se zemědělskými výrobky, ačkoliv oddělovat v tomto smyslu zpravodajství týkající se zemědělství od otázek průmyslových bylo při možnostech Československa přinejmenším nevhodné.⁸⁾ V dané době ovšem funkce zemědělských atašé v omezené míře existovala.⁹⁾

Je třeba uznat, že neustálý tlak na podporu vývozu ze strany některých československých zemědělských institucí¹⁰⁾ do jisté míry podpořil snahy průmyslníků. Na konci 20. let tento tlak rovněž zesílil. Představitelé zemědělců se zapojili do skupiny, jež požadovala silnější podporu vývozu od státu. Většinou postupovali v dohodě s ostatními, ale podávali i samostatné podněty, jež se svojí podstatou od společných návrhů příliš nelišily. Například Český odbor Zemědělské rady pro Čechy se v červnu 1929 obrátil na ministerstvo obchodu, ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo zemědělství s žádostí, aby tato ministerstva uznala potřebu zřízení ústavu pro podporu zahraničního obchodu jako naléhavou a aby bylo uloženo Stálé delegaci zemědělských rad, Ústředně obchodních a živnostenských komor (ÚOŽK) a svazu průmyslníků, aby vypracovaly společný návrh o organizaci a působnosti tohoto ústavu.¹¹⁾ Podobný postoj zaujalo i ministerstvo zemědělství, dle jehož názoru by ústav mohl být také vhodným místem pro standardisaci zemědělských vývozních výrobků, považovanou za jednu z hlavních podmínek úspěšného vývozu. Nezapomnělo ovšem zdůraznit, že *bude nutno dbáti, aby zájmy zemědělské byly v ústavě ... řádně zastoupeny a hájeny.*¹²⁾ Ministerstvo tehdy také - tedy ještě před vypuknutím krise - prozíravě upozornilo na skutečnost, že pravděpodobně vzniknou potíže s otázkou financování ústavu.¹³⁾ Podnět Českého odboru Zemědělské rady pro Čechy a stanovisko ministerstva zemědělství a ministerstva zahraničí, které bylo o všech krocích zpraveno, přijalo ministerstvo obchodu kladně a v prvních měsících roku 1930 zahájilo práce, jež měly vést ke zvýšení státní podpory vývozu. Jejich výsledek, zákon o podpoře zahraničního obchodu, ovšem nepřinesl to, co se od něj očekávalo (viz výše).

Poté, co jednání o zřízení exportního ústavu uvázla na mrtvém bodě, rozhodli se zemědělci provést vlastní akci, která by se stala podnětem k dalšímu postupu. Při Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s Černomořím a Orientem zřídili na spolkovém základě **Ústav pro zemědělský průmysl a obchod. ...** *Shledali jsme, že čl. zemědělství a průmysl jsou pro mezinárodní obchod nedostatečně organizovány, kterýžto nedostatek je třeba doplnit soustředující prací. ... Založení Ústavu pro zemědělský průmysl a obchod není pouze aktem vytvoření další nové organizace, pro niž by bylo nutno práci teprve hledati, nýbrž jest vyvoláno nutností a nadbytkem materiálu, který musí býti soustředěným způsobem zpracován. ...*¹⁴⁾ Tento ústav neměl zůstat samostatným, nýbrž byl zamýšlen jako zemědělská sekce budoucího státního exportního ústavu, jehož vybudování zůstalo konečným cílem. Přesto byl daný krok zpočátku přijímán s nedůvěrou.¹⁵⁾ Během doby ústav sice zís-

kal určitou podporu, a to i v řadách politiků, mezi nimiž najdeme také ministry Udržala a Bradáče, ovšem zdá se, že se jednalo většinou o víceméně nezávazná prohlášení, jež autory nic nestála. Ustavující valná hromada zemědělského exportního ústavu se konala v Praze 25. května 1932. Za členy se do té doby přihlásilo 32 korporací, 39 firem a 168 jednotlivců.¹⁶⁾

Díky založení zemědělského exportního ústavu vyšly najevo i některé z překážek, jež stály v cestě zřízení instituce s širším záběrem: *...Tento postup zemědělských kruhů je myslím velmi důraznou korekturou stanoviska určitých kruhů průmyslových, které se nemohly až dosud nadchnout pro celostátní obchodní ústav z liché obavy, aby takový ústav nezasahoval do obchodní politiky. ... prosím nyní velmi snažně, pane ministře, abyste v kruhu hospodářských ministrů se plně zasadil o zajištění hospodářské base obchodního ústavu, tak aby mohl na prospěch našeho vývozu i jako korektiv nezdravých hospodářských tendencí u nás se uplatňujících zasáhnouti co nejdříve. ...*¹⁷⁾ Zdá se tedy, že vzniku celostátního vývozního ústavu na jedné straně stál v cestě především nedostatek financí, ale důležitou úlohu hrály také neshody mezi zájmovými organizacemi.

Zemědělský exportní ústav postupoval podle plánu, to jest navrhl Ústředně obchodních a živnostenských komor spolupráci při dobudování exportního ústavu. Odvolával se při tom na parlamentní resoluci, připojenou k zákonu o podpoře zahraničního obchodu.¹⁸⁾ Ústředna se rozhodla nabídku spolupráce přijmout. Návrh stanov vývozního ústavu, vypracovaný odborníky zemědělského ústavu, nepřinesl však nic nového.¹⁹⁾

Iniciativa zemědělců se tedy žádoucím podnětem nestala, ani energický poslanec Zadina v čele zemědělského exportního ústavu žádný výrazný pokrok v celé záležitosti neprosadil. Ústav vlastně aktivní činnost nezahájil, protože k tomu mělo dojít, až se obchodní a průmyslové kruhy dohodnou na zřízení své sekce. Jednání s průmyslníky ovšem byla bezvýsledná. Naopak se zdá, že další samostatný postup komor a svazu průmyslníků způsobil na určitou dobu rozkol. Uvedené instituce se totiž na konci léta dohodly, že exportní ústav zřídí z případných přebytků právě založeného Kompenzačního ústředí, kam prozatím chtěly přijmout někoho ze zemědělců, aby tam hájil zájmy svého oboru. Pro zemědělce to znamenalo studenou sprchu, neboť se jim zdálo, že jejich snahy nejsou brány vážně, a jako odpověď si zřídili vlastní zemědělské kompenzační ústředí.²⁰⁾ Zemědělský exportní ústav byl tedy jen *bublinou, která praskla.*²¹⁾ Je však zřejmé, že vinu nelze hledat jen na straně zemědělců.²²⁾

KOMPENSAČNÍ ÚSTŘEDÍ

Během roku 1932 se poměry na světovém trhu tak zhoršily, že jednotlivé státy, postižené nedostatkem devis, začaly mezi sebou opět uzavírat dohody o v podstatě primitivních způsobech obchodování, tedy dohody kompenzační, clearingové a kontingentní. Kompenzační obchod znamenal, že docházelo k výměně zboží za jiné zboží ve stejné hodnotě, což se obešlo bez použití devis.

Také československé státní orgány považovaly kompenzace za jednu z nových možností pro zahraniční obchod. Rozhodovací pravomoce při schvalování obchodů tohoto druhu měla devisová komise při ministerstvu financí. Na

žádost zmíněného ministerstva Ústředna obchodních a živnostenských komor za účasti dalších zainteresovaných institucí na jaře 1932 sestavila komitét pro posuzování jednotlivých žádostí.²³⁾

Jednotlivý vývozce či dovozce ovšem mohl jen s obtížemi hledat partnera, který by jeho obchodu dokázal vytvořit protiváhu, a proto vznikla celá řada společností, jež se zprostředkováním obchodů v dané podobě zabývaly. Aktivitu v tomto směru vyvíjely i hlavní československé zájmové korporace, tedy Ústředna obchodních a živnostenských komor prostřednictvím pražské OŽK a Ústřední svaz československých průmyslníků. Již v dubnu 1932 a znovu v červnu téhož roku poukázali zástupci několika komor na nutnost zřídit takovou instituci.²⁴⁾ Proběhly určité přípravy a na den 2. srpna 1932 svolal místopředseda správní komise pražské OŽK O. Tanzer ustavující schůzi **Kompensačního ústředí československých vývozců a dovozců**, zaps. spol. s r. o. se sídlem v Praze. Ze 14 přítomných se 7 přihlásilo za členy.²⁵⁾ Jednalo se o družstvo,²⁶⁾ mezi jehož úkoly mělo patřit vedení přehledu o vývozních a dovozních možnostech, o zákonných předpisech československých i zahraničních týkajících se kompenzačních obchodů, konkrétní příprava těchto obchodů zprostředkováním spolupráce vývozců s dovozci, ale také obecná podpora zahraničního obchodu a vytvoření základu pro pozdější skutečný exportní ústav: ... *ústředí bude svým členům posílati dle potřeby zprávy o některých vývozních a dovozních možnostech ... představenstvo a dozorčí rada dohromady mají tvořiti přípravný výbor pro zřízení tohoto ústavu* (tj. budoucího celostátního exportního ústavu - pozn. T. J.), *jehož předsedou byl zvolen p. Tanzer, vicepresident OŽK Praha.*²⁷⁾

Do představenstva Kompensačního ústředí byly zvoleny známé osobnosti hospodářského života, mimo jiné svolavatel O. Tanzer, V. Mixa, Z. Fafl, J. Kislínger, J. Tamchyna, do dozorčí rady například J. Šlemr.²⁸⁾ Později se členové ústředí dohodli, že v předsednictvu představenstva a dozorčí rady se budou střídát tak, že jeden bude vždy zastupovat pražskou obchodní komoru a jeden svaz průmyslníků. Prvním předsedou představenstva se stal generální sekretář pražské OŽK Z. Fafl, místopředsedou Ing. Ambrož ze svazu průmyslníků, v čele dozorčí rady zasedl J. Šlemr, rovněž významný představitel svazu.

Spolupráce mezi komorami a svazem průmyslníků vycházela právě z nutnosti provozovat v oné době, nepříznivé pro export, mezinárodní obchod formou kompenzací. Zatímco svaz zastupoval československé průmyslníky, kteří především vyváželi, OŽK sdružovala i obchodníky, jež se zabývali také dovozem. A součinnost těchto dvou skupin byla nezbytná, neboť právě konkrétní vývozce se musel domluvit s konkrétním dovozcem, aby kompenzace mohla být uskutečněna.

S Kompensačním ústředím měli jeho zakladatelé úmysly dalekosáhlejší. Podle dohody v obchodněpolitickém výboru svazu průmyslníků mělo být ústředí pokládáno za zárodek skutečného exportního ústavu, o němž se uvažovalo již delší dobu, ale z různých důvodů se jeho zřízení stále znovu odkládalo. V začátcích činnosti ústředí se očekávalo, že bude ziskové, a až skončí jeho činnost, případný finanční přebytek poslouží při zakládání tohoto ústavu. Proto se také počítalo s tím, že ústředí by vedle svých hlavních úkolů obstarávalo též určitou činnost zpravodajskou, přičemž za informace by firmy platily poplatek.²⁹⁾

Původně se předpokládalo, že ústředí se v oboru kompenzačních obchodů stane výhradní centrální organizací, ale tyto představy se neuskutečnily. Kompensační ústředí zahájilo činnost 10. října 1932, kdy na území ČSR existovalo již několik

spolků s podobným zaměřením, například Kompensa v Brně,³⁰⁾ Výmena v Bratislavě, Kompens v Opavě, Impex v Košicích, Kompex v Liberci, Směna v Praze,³¹⁾ Interkompens v Olomouci nebo Kompensační ústředí Spolku dovozců a vývozců.³²⁾ Kompensační organizaci měli i zemědělci, jednalo se o Kompensační ústřednu zemědělských výrobků při zemědělském ústavu pro zahraniční obchod, jež vznikla 21. listopadu 1932. Svá vlastní kompensační oddělení si zřizovaly také banky. Otázku, jaké vztahy s těmito podobně zaměřenými institucemi navázat, nakonec Kompensační ústředí vyřešilo dohodami o spolupráci.³³⁾

V dané době se kompensační obchody zdály být určitým východiskem a zájem o ně rostl,³⁴⁾ do spolupráce se zapojil i československý generální konsulat v Hamburku, který měl výrazný podíl na organizaci zahraničního obchodu ČSR. Přesto kompensace nebyly přijímány obecně kladně. Objevily se i překážky, jež tento způsob obchodování znesnadňovaly. Jednu z nich představovala pomalá práce devisové komise, do jejíž pravomoci spadalo schvalování kompensací.³⁵⁾ V prosinci se podařilo dohodnout, že kompensační oddělení devisové komise bude přednostně vyřizovat návrhy podané Kompensačním ústředím.³⁶⁾

Kompensační obchody ztěžovalo i zavedení clearingů. Tento systém měl podporu na důležitých místech, mimo jiné to vyplývalo i ze stanoviska Národní banky (NBČ), jak je tlumočil dr. Basch: ... *v kompensačních obchodech panuje chaos a Národní banka považuje je za prostředek z nouze, který má být postupně odbouráván. Jedná se o ... omezení kompensací na země, v nichž placení jest ohroženo. Národní banka dává přednost systému sběrných účtů a clearingů.*³⁷⁾ Později byla tato argumentace ještě rozvedena: *Devisová komise byla ustavena tehdy, když bylo oprávněné nebezpečí, že naše platební bilance bude pasivní. Tehdy Národní banka si vynutila devisová opatření a úmysl byl, že se omezí dovoz zbytného zboží. ... Potom začaly kompensační obchody a Národní banka - když se v listopadu přehlížel výsledek - zjistila, že z důvodu kompensačních obchodů se povoluje dovoz zboží čistě zbytného (například banánů). Z toho vznikl odpor vůbec proti příplatkovým obchodům, činnost devisové komise - omezení dovoz zbytného zboží - selhala ...*³⁸⁾ Ani clearing však potíže mezinárodního obchodu nemohl beze zbytku vyřešit. *Clearingy se stávají bezúčelnými, poněvadž vykazují pasivní položky, čímž přestávají po nějaké době fungovat. Vidíme, jaké obtíže jsou například v Jugoslávii. Clearingy se postupně ruší a nahrazují se soukromými kompensacemi ...*, bylo konstatováno na schůzi Kompensačního ústředí 5. ledna 1933.³⁹⁾

Od začátku roku 1933 činnost ústředí pomalu slábla. Kompensační obchody vážly,⁴⁰⁾ a to mimo jiné i proto, že se objevily snahy zneužít jich. Někteří zájemci úmyslně vyhledávali kompensace, aby nemuseli odevzdávat exportní valutu, byly odhaleny i kompensace fingované.⁴¹⁾ Od jara 1933 se už také členové Kompensačního ústředí scházeli méně často. Zatímco dříve se konaly schůze i po týdnu, nyní zhruba jedna měsíčně. Tento vývoj potvrdila zpráva o činnosti ústředí za první rok jeho existence. Celkem byly podány kompensační návrhy ve výši pouhých 13 mil. Kč.⁴²⁾ Velmi se také zúžil okruh zemí vhodných pro kompensační obchody, v podstatě pouze na Velkou Británii s jejími koloniemi a na USA. *Též z bilance kompensačního ústředí je vidět, že kompensační obchody ztrácejí na svém významu. ... příplatky jsou ještě strhávány bankami a spedičními firmami, které si z nich velkou část ponechávají pro sebe, a efektivní podpora jest minimální ... ve všech*

*jiných státech se export cílevědomě podporuje, u nás však dochází k tomu, že se nemůže najít importer, a najde-li se, tu se potom jedná o příplatek 2 - 3 %.*⁴³⁾ Přitom ještě před rokem činily exportní příplatky 10 - 15 %. Příplatkové obchody tedy dle mínění členů ústředí neměly v Československu podporu.⁴⁴⁾ Tuto otázku lze ovšem hodnotit ze dvou různých pohledů. Exportní příplatky (premie) samozřejmě podporovaly vývoz a exportéři je vítali. Na druhé straně některé státy je považovaly za nepřijatelné, což mohlo poškodit vzájemné obchodní vztahy.⁴⁵⁾

Následující měsíce lze již označit za agónii, jež skončila v květnu 1934. Paradoxní je, že 1. řádná valná hromada Kompensačního ústředí rozhodla současně o jeho likvidaci, o níž málem nemohlo být rozhodnuto pro neschopnost usnášení se.⁴⁶⁾ Na této valné hromadě předneslo představenstvo obsáhlou zprávu o činnosti ústředí, jež shrnovala výsledky jeho práce a vysvětlovala konečný neúspěch. Dva hlavní úkoly ústředí, to jest informovat o možnostech kompenzačních obchodů a sjednávat je mezi dovozci a vývozci, nemohly být plněny ke spokojenosti všech stran z mnoha důvodů. Na prvním místě byly uvedeny překážky kladené agrárníky, kteří neměli zájem na dovozu zemědělského zboží, jež se často jako kompenzace československého vývozu nabízelo. Dovozy kontingenty Obilního a Živočišného syndikátu byly velmi omezené. Dále možnosti kompenzačních obchodů během roku 1933 postupně omezovalo rozšiřování seznamu zboží, pro jehož dovoz nebylo nutné osvědčení Národní banky o povolení přidělu platidel a jež se tedy dováželo volně bez kompenzací. Kromě toho byly s hlavními odbytišti pro československý průmysl uzavírány clearingové smlouvy, omezoval se počet zemí vhodných pro kompenzační obchody, po devalvaci koruny v únoru 1934 přestala devisová komise vůbec povolovat příplatkové kompenzační obchody. Již předtím ale tato komise řadu obchodů díky pomalému vyřizování návrhů znemožnila. Importéři totiž potřebovali valuty okamžitě, zatímco exportéři často teprve připravovali vyřízení objednávek a exportní valuty obdrželi za dva až tři měsíce. *Vývozce prokáže celý vývoz aneb zaručí vývoz předepsanou bankovní zárukou, importér naproti tomu doveze zboží jen částečně, protože například cena mezitím stoupla. O nedovezenou částku zkrácen jest vývozce na příplatek a zodpovědnost svalována na Kompensační ústředí ...*⁴⁷⁾ Vzhledem k povaze československého hospodářství se pochopitelně Kompensační ústředí snažilo podporovat hlavně vývoz zboží průmyslového a zboží s velkým podílem lidské práce. Aby podpořilo a zvýšilo export, staralo se ústředí o udržení vyšších exportních příplatků, ale tím proti sobě popudilo dovozce, jež naopak hledali laciné kompenzace. K tomu je třeba přičíst potíže s platbami, mnoho firem neplatilo ani režijní příspěvky Kompensačnímu ústředí, existovala i řada různých byrokratických potíží, pro něž nemohlo ústředí plnit své úkoly ke spokojenosti všech zájemců. Nelze pominout ani naprostý nepoměr mezi vývozci a dovozci, na jednoho importéra připadalo asi deset exportérů. Ministerstvo obchodu sice formálně Kompensační ústředí podporovalo,⁴⁸⁾ ale nedostatek peněz, změna poměrů v mezinárodním obchodu a nepovolování dalších příplatkových kompenzací vedly k tomu, že ústředí nakonec muselo být zrušeno. Celkově se Kompensačnímu ústředí podařilo sjednat obchody za 161 mil Kč, z nichž ovšem bylo pouhých 66 mil. Kč schváleno, tedy asi 40 %, a skutečně provedeny byly obchody ve výši jen asi 36 mil Kč., tj. 22 % podaných návrhů.⁴⁹⁾

Závěr

V roce 1932 se československé hospodářství ocitlo ve velmi špatné situaci. Mezi její hlavní příčiny lze jednoznačně zařadit zhroutilí mezinárodního obchodu jako jeden z důsledků světové hospodářské krise. Československo, země s výrazně exportním zaměřením ekonomiky, tento vliv pocítilo velmi silně. Možnou cestou k zlepšení poměrů mohlo být oživení vývozu, které se ovšem v dané době bez výraznější podpory státu nedalo očekávat. Stát podporu poskytnout nemohl hlavně proto, že se mu nedostávalo peněz, musel naopak šetřit všude, kde se dalo. Otázkou je, zda bylo správné hledat úspory právě v oblasti vývozní služby, pro československé hospodářství tak důležité.

Z uvedených důvodů se pokusily o řešení nestátní instituce, a to jednak část zemědělských kruhů, jednak zájmové korporace, představované zejména obchodními a živnostenskými komorami a Ustředním svazem československých průmyslníků. Každý z nich zvolil jiné řešení. Zemědělci založili vlastní exportní ústav a domnívali se, že se tento krok stane podnětem pro podobný postup průmyslových kruhů, jež se k nim připojí. Je zcela zřejmé, že se jednalo o špatný odhad situace, protože na zřízení vývozního ústavu společného pro průmysl i zemědělství v původně zamýšlené podobě tehdy prostě nebyly ani prostředky, ani vhodná situace. Celá akce, víceméně proklamativní, tak vyzněla doztracena. Naproti tomu komory a svaz průmyslníků zvolily cestu zaměřenou na praxi. Zřídily Kompenzační ústředí, orgán, jenž měl napomáhat mezinárodnímu obchodu alespoň na úrovni kompenzací, tedy v podstatě primitivní výměny zboží za zboží. Ústředí bylo od počátku považováno za dočasné východisko z nouze, ale i tak měli jeho zakladatelé, alespoň v jistém ohledu, velké oči. Domnívali se totiž, že jeho činnost by mohla skončit ziskem, jenž by se pak dal využít při zřizování exportního ústavu. Kompenzační ústředí však po necelých dvou letech skončilo ve ztrátě. Tehdy se ovšem hospodářské i politické poměry již poněkud změnily a zanedlouho poté byly položeny základy dlouho očekávaného Exportního ústavu československého.

Poznámky:

1. Mimo jiné Basch, A.: Obchodněpolitické otázky československé. Obzor národohospodářský, 1924, s. 19-25, 60-65; Fafl, Z.: Československá obchodní politika. Praha 1936; Týž: Doslov k článku o podpoře vývozu. Obzor národohospodářský, 1936, s. 553-554; Týž: Exportní ústavy v cizině a u nás. Praha 1934; Týž: Jak podporují státy svůj vývoz. Obzor národohospodářský, 1934, s. 12-20; Týž: K diskusi o obchodní politice. Hospodářská politika, 17. XII. 1926, s. 39-40; Týž: Obchodněpolitické úkoly a kompetence. Obzor národohospodářský, 1938, s. 708-712; Týž: Podpora vývozu. Obzor národohospodářský, 1936, s. 469-474; Týž: Poznámky k vývoji zahraničního obchodu. Obzor národohospodářský, 1926, s. 143-151; Týž: Vývozní ústavy. Ústavy a úřady pro podporu zahraničního obchodu v cizině a u nás. Obzor národohospodářský, 1934, s. 261-274; Gruber, J.: Obchodní politika, (3. vyd.) Praha 1924; Hotowetz, R.: Aktuální otázky naší politiky obchodní a měnové. Praha 1925; Jakubec, I. - Kubů, E.: Veränderung der territorialen Orientierung des tschechoslowakischen Außenhandels zwischen den Weltkriegen. In: Der Markt im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Prag, Karls-Universität 1994, s. 257-293; Lacina, V.: Formování československé ekonomiky 1918-1923. Praha

1990; Týž: K místu Československa v evropské a světové ekonomice v I. 1918-1938. ČSČH, 6, 1978, s. 821-843; Týž: Zahraniční obchod v letech první Československé republiky. ČČH, 1, 1997, 110-139; Macek, J.: Vývoj naší celní politiky od převratu. Obzor národohospodářský, 1923, s. 61-66, 112-118; Mayer, J. - Horna, M. - Šourek, A.: Nové směry v obchodní politice. Brno - Praha 1935; Olšovský, R.: Světový obchod a Československo 1918-1938. Praha 1961; Pistorius, T.: Obchodní politika. Praha 1931; Schuster, V.: Směrnice naší obchodní politiky. Praha 1923.

2. Viz například Kubů, E. - Jakubec, I.: Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období /přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport/. Hospodářské dějiny - Economic History, 20 (1992), s. 127-166; Jiránek, T.: Exportní ústav československý (1934-1944). Hospodářské dějiny - Economic History, 20 (1992), s. 209-258.

3. Ze státních institucí například Československá vývozní a dovozní komise, Kontrolní a kompenzační úřad pro mezinárodní obchod, Komise pro zahraniční obchod, Úřad pro zahraniční obchod. Poněkud jinou povahu měly dovozní a vývozní syndikáty a další instituce spolkové či soukromé.

4. Viz zejména Lacina, V.: Velká hospodářská krise v Československu 1929-1934. Praha 1984.

5. Tamtéž, s. 87 an. Dále viz Lacina, V.: Zahraniční obchod v letech první Československé republiky. ČČH, 1, 1997, s. 110-139, zde s. 116 an.

6. Zákon č. 121/1931 Sb. z. a n.

7. Předseda správní komise liberecké OŽK na schůzi komory 6. XI. 1931. Cit. dle: České slovo, 7. XI. 1931, s. 6.

8. Jednalo se o interpelaci poslanců F. Udržala, F. Staňka, R. Berana a dalších 27. VII. 1921. Jimi požadované zpravodajství se mělo zaměřit na stav úrody a vyhlídky na výsledek sklizně v zahraničí, ceny zemědělských výrobků, potřeby jednotlivých států a podobně.

9. CSR měla zemědělské atašé při vyslanectvích ve Washingtonu, Paříži, Bělehradě a Berlíně. Státní ústřední archiv (SÚA), f. Úřadu pro zahraniční obchod (ÚPZO), k. 24, sg. V d, i. č. 10 199/1921.

10. Je známo, že mezi zemědělci existovaly i takové skupiny či instituce, jež si žádnou obecnou podporu vývozu (vždy se jednalo hlavně o průmyslové výrobky, protože ty tvořily převážnou většinu československého exportu) nepřály. Příkladem může být Kooperativa v čele s L. Feierabendem.

11. Státní oblastní archiv (SOA) Praha, f. OŽK Praha, k. 1090, sg. IX 4/20, ÚOŽK všem komorám 1. III. 1930.

12. Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), IV. sekce, i. č. 30, k. 1084, č. j. 122 483/IV/3, Ministerstvo zemědělství Zemědělské radě v Praze 6. IX. 1929.

13. Tamtéž.

14. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1091, sg. IX, 4/26, Ústav pro zemědělský průmysl a obchod Janu Třebickému, předsedovi správní komise pražské obchodní a živnostenské komory, 11. XII. 1931.

15. Například Jan Třebický, jenž byl vyzván ke vstupu mezi členy ústavu, odmítl. Tamtéž, koncept Třebického odpovědi.

16. Předsedou ústavu se stal poslanec dr. Zadina, místopředsedou prof. Dračovský, jednatelem ministerský rada ministerstva zemědělství dr. Frankenberger

a ředitelem Ing. Fiedler. Přípravy k založení ústavu trvaly necelý rok. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1090, sg. IX 4/20, Zpráva o ustavující valné hromadě Ústavu pro zemědělský průmysl a obchod.

17. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1090, sg. IX 4/20, Kopie dopisu ministroví průmyslu, obchodu a živností, 28. V. 1932, bez podpisu. Pisatelem byl pravděpodobně Z. Fafl, generální sekretář pražské OŽK. K dopisu byla připojena i kopie zprávy ze zmíněné ustavující valné hromady.

18. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1091, sg. 4/28, č. j. 087 644, ÚOŽK všem komorám 5. IX. 1932, citace z dopisu od zemědělského exportního ústavu.

19. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1091, sg. 4/29, č. j. 100 204, ÚOŽK všem komorám 16. IX. 1932.

20. Závodění o exportní ústav. Hospodářský rozhled, 27. X. 1932, s. 2.

21. Marné závodění o exportní ústav. Hospodářský rozhled, 28. VII. 1932, s. 3.

22. Nedá se říci, že by průmyslové kruhy zemědělce zcela přehlížely. Pouze zhodnotily situaci střízlivěji a vydaly se jinou cestou. Zájem o spolupráci neztratily, jak o tom svědčí jednání ÚOŽK z konce roku 1932: *... O zřízení Ústavu pro zahraniční obchod bylo jednáno u příležitosti schůze užšího komitétu pro devizové otázky 30. IX. 1932 a jednání je soustředěno u pražské OŽK. ... usneseno svolat v nejbližší době užší poradu obchodněpolitických referentů k projednání této věci. Zároveň bude rozhodnuto o způsobu spolupráce se zemědělským ústavem pro zahraniční obchod. ...* AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 141 085/IV/3, Zápis z LXXXIV. schůze obchodněpolitického výboru ÚOŽK 14. XII. 1932.

23. Členy se stali zástupci ministerstva financí, obchodu, zemědělství, Stálé delegace zemědělských rad, Národní banky československé, svazu průmyslníků, Velkonákupní společnosti družstev, Centrokooperativu a obchodních a živnostenských komor. AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 51 773/IV/1, Zápis ze LXXVIII. schůze obchodněpolitického výboru ÚOŽK 22. IV. 1932.

24. Tamtéž. Viz též AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 51 773/IV/1, Zápis ze LXXIX. schůze 2. VI. 1932.

25. SÚA, f. Ústředního svazu československých průmyslníků (ÚSČSP), k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 2. VIII. 1932.

26. Činnost družstva byla omezena na členy. Členem se mohla stát právnická nebo fyzická osoba usazená v Československu, přijatá za člena valnou hromadou nebo představenstvem, která zaplatila zápisné 100 Kč a splatila aspoň jeden závodní podíl v hodnotě 200 Kč. SOA Praha, f. OŽK v Praze, i. č. 2 398, k. 1 644, sg. V č/3k, Pozvánka ke vstupu do Kompensačního ústředí z 24. VIII. 1932.

27. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1091, sg. IX 4/29, č. j. 102 225/32/FI., OŽK Praha všem komorám 11. X. 1932.

28. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 2. VIII. 1932.

29. Bylo stanoveno, že tyto informace by byly poskytovány pouze tuzemským firmám. Za členy Kompensačního ústředí se totiž hlásily i firmy z Německa. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 7. X. 1932.

31. Kompensa byla prvním kompensačním družstvem, založila je OŽK v Brně, ale přenechala jeho provozování praktickým obchodníkům. Kompensa do konce roku 1932 získala pověst největšího a neaktivnějšího kompensačního družstva, jež

dokázalo dohodnout obchody v hodnotě 85 mil. Kč. Viz Obchodní komora, 1, 1933, s. 11-12, Zápis z plenární schůze OŽK v Brně 12. XII. 1932.

31. Vznikla z podnětu Ústřední rady obchodnictva v Praze, která původně chtěla vstoupit do Kompensačního ústředí, ale požadovala paritní zastoupení v řídicích orgánech. To komory považovaly za nepřijatelné. AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 106 949/IV/1, Zápis ze LXXXIII. mimořádné schůze obchodněpolitického výboru ÚOŽK 21. IX. 1932.

32. Jeho ustavující schůze se konala 7. X. 1932. SOA Praha, f. OŽK Praha, k. 1091, sg. IX 4/29, č. j. 102 225/32/Fl., OŽK Praha všem komorám 11. X. 1932.

33. Kompensační ústředí tedy nebylo jedinou institucí svého druhu, ale státní orgány je považovaly za svého nejbližšího spolupracovníka. Ministerstvo obchodu je například pověřilo rozdělením kontingentů kompensační dohody s Maďarskem, a to ještě dříve, než bylo ústředí právně ustaveno. AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 106 949/IV/1, Zápis ze LXXXIII. mimořádné schůze obchodněpolitického výboru ÚOŽK 21. IX. 1932.

34. Ke dni 22. XI. 1932 mělo Kompensační ústředí již 207 členů. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 22. XI. 1932.

35. Kompensační oddělení devisoré komise bylo zřízeno 8. VIII. 1932 z iniciativy československých dovozců, jejichž aktivity omezovalo stanovování kontingentů pro dovoz.

36. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 1. XII. 1932.

37. Tamtéž.

38. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 12. I. 1933. Podobný názor zastával i Z. Fafl: *... považují kompensační obchody za jakýsi dočasný prostředek z nouze, který pomine s návratem do normálních poměrů. Toto stanovisko ... zaujímá i zdejší Národní banka, která se snaží cestou zavádění clearingového řízení omezovat v určitých zemích kompensační obchody. Tímto způsobem omezovány jsou v poslední době kompensační obchody s řadou balkánských zemí.* SOA Praha, f. OŽK Praha, i. č. 2 398, k. 1644, sg. V č/3k, č. j. 113 929/32/Fl., Z. Fafl československému vyslanci v Madridu V. Kybalovi 9. XII. 1932.

39. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 5. I. 1933.

40. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 9. II. 1933.

41. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 19. I. 1933.

42. Z toho na vývoz připadaly asi z 60 % textilní výrobky, 15 % kůže, 10 % obuv a galoše, 5 % celulóza a papír, 3 % kovodělné výrobky, 2 % cukr, 1 % rukavice. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol ze schůze Kompensačního ústředí 26. X. 1933.

43. Tamtéž.

44. Tamtéž.

45. *... Kanada hodlá vyšetřovati skryté exportní premie, jež se poskytují našemu vývozu v kompensačních obchodech. Místopředseda Tanzer (Praha) žádal, aby ÚOŽK se proti těmto premiím nevyslovovala, protože v mnohých případech jediné*

tyto premie umožňují vývoz. Dr. Svěrák (Olomouc) soudí, že přídavky byly odůvodněny jen v obchodu s Anglií, jejíž měna poklesla, dnes se však žádají všeobecně a také u zboží podporovaného dovozními listy. AMZV, IV. s., i. č. 18, k. 693, č. j. 141 085/IV/3, Zápis z LXXXIV. schůze obchodněpolitického výboru ÚOŽK 14. XII. 1932.

46. Valná hromada se sešla 24. V. 1934. Z celkových 250 členů s 459 hlasy se ovšem na první pokus dostavilo jen 6 členů s 23 hlasy (podíly). Proto byla svolána o hodinu později 2. valná hromada, jež zaznamenala poněkud hojnější účast, a to 23 členů se 138 hlasy. Na ní bylo rozhodnuto o likvidaci Kompensačního ústředí. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol z 1. a 2. řádné valné hromady Kompensačního ústředí 24. V. 1934.

47. Tamtéž.

48. Dopisem z 9. XII. 1933 ocenilo ministerstvo činnost Kompensačního ústředí a doporučilo, aby bylo zachováno a upevněno.

49. Hospodaření Kompensačního ústředí skončilo schodkem ve výši 90 000 Kč. Celkové výlohy od srpna 1932 do května 1934 činily 250 000 Kč. SÚA, f. ÚSČSP, k. 19, i. č. 70, nesign. 15, Protokol z 1. a 2. řádné valné hromady Kompensačního ústředí 24. V. 1934.

Resumé:

In 1932, due to the breakdown of international trade, the Czechoslovak economy, which largely depended on export, fell into serious problems. The state could not support the export in any way because of the lack of finance. This is why private institutions took some steps to find a solution. A few agricultural companies established the Agricultural Export Institute hoping that the representatives of industry will join them. It is obvious that this was wrong judgement of the situation because there was no finance to establish such a joint venture. The whole action did not have any positive effect. On the contrary, The Trade Chambers and the Union of Entrepreneurs in Industry focused on practice. As a temporary solution, they established the Compensation Centre, an institution whose activities aimed at international trade; at least to help basically the exchange of goods for other goods.

The founders expected that the Centre's activities should bring a certain profitability, however two years later it was obvious that there was no profit at all. By that time, the political and economical situation had changed and, in a short time, the long expected common Export Institute was established.